

BLOEMEN VAN STEEN

Ilaria Tuti

Bloemen van steen

Vertaald door Hilda Schraa

2021

AMSTERDAM

Deze vertaling is mede tot stand gekomen dankzij een subsidie van het Italiaanse ministerie van Buitenlandse Zaken en Internationale Samenwerking.

Questo libro è stato tradotto anche grazie a un contributo del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale italiano.

Het citaat op pagina 155 komt uit *De goddelijke komedie* van Dante Alighieri, de Hel, Canto xxii, 19-21, Uitgeverij Athenaeum, Amsterdam, 1987. Vertaald door Frans van Dooren.

Het citaat op pagina 252 komt uit *De klokkenluider van de Notre Dame* van Victor Hugo, Uitgeverij Manteau, Antwerpen, 1996. Vertaald door Willem Oorthuizen.

Cargo is een imprint van Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam

Copyright © Longanesi & C., 2020 – Milano
Gruppo editoriale Mauri Spagnol
Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Hilda Schraa
Oorspronkelijke titel *Fiore di roccia*
Oorspronkelijke uitgever Longanesi & C., Milaan
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie Paolo Barbieri
Foto auteur Beatrice Mancini
Vormgeving binnenwerk Peter Verwey, Heemstede
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 031 2231 1
NUR 302

uitgeverijcargo.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Voor papa.

Nu begrijp ik waarom je er zo trots op was een Alpenjager te zijn.

*Voor Maria Gabriella Tuti,
lichtend voorbeeld van kracht en liefde.*

‘Anin, sendè chei biadaz ai murin encje di fan.’

Laten we gaan, anders gaan die stakkers
ook nog dood van de honger.

Maria Plozner Mentil (1884 – 15 februari 1916)

Mei 1976

Ze begroef de rimpels van haar handen in die van de aarde, met het tedere gebaar van iemand die terugkeert naar de oorsprong, zoekt naar de wortels in de vochtige bodem, ze om de vingers wikkelt en naar zich toe trekt wat er nog over is in een deel van de wereld dat van het dal tot aan de hoogste toppen in puin is gelegd.

Het oude Carnia had gebeefd, Friuli was opengereten en bloedde in stoffige stilte. De kinderen van het verwoeste gebied hadden er al snel een naam voor bedacht: de Orcolat, de reus die volgens de legende in de afgelegen rotsige uithoeken woonde, was wakker geworden en had de mensheid van zich afgeschud. De aardbeving had op de seismografen een grafisch spoor achtergelaten dat tijdens elk journaal opnieuw werd getoond. Zou je de lijn tussen denkbeeldige vingers uit elkaar trekken, dan kon het met die scherpe pieken de weergave van een op hol geslagen hart zijn. Nog een tikje extra spanning en het zou aan het profiel van de bergen doen denken.

De vrouw keek omhoog naar de bergtoppen en het was alsof ze een nooit verleerde gewoonte hervond, terugviel in de oude sporen die ze lang geleden had verlaten.

Ze had haar geboortegrond tientallen jaren niet gezien. Ze was de oceaan overgestoken om terug te keren naar waar alles was begonnen, op een moment dat alles leek te zijn weggevaagd. Toch slaagden haar ogen erin de oude looppaden uit de hooitijd te on-

derscheiden, die omhoogklommen tot aan de schrale alpenweiden. Daarboven, voorbij de bossen, stond de Pal met zijn steile rotschellingen en loopgraven. Nooit meer slechts een armzalige alpenwei, maar gewijde grond.

De kalkbrokken gleden samen met de aarde door haar vingers.

In de wind herkende ze de roep van het dal.

De herinnering aan wat was geweest stroomde opnieuw door haar bloed.

1

Juni 1915, de Oorlog

Als kind zag ik hier in de bergen een roedel wolven.

Mijn vader wees ze me aan, tussen de met sneeuw beladen takken door, net voorbij het heuveltje dat ons bescherming bood. Het was een rondtrekkende groep op de andere oever van de beek.

Ik wist zeker dat ik hun geur in de wind kon opsnuiven. Die is me bijgebleven: natte vacht en dolend leven, een zurige warmte, ongetemd bloed.

Het geweer bleef om mijn vaders schouder.

‘Wolven eet je niet,’ zei hij in een fluistering, waarin sporen van zijn bulderstem doorklonken. Hij had een brede borstkas, ik vond het heerlijk om te voelen hoe die onder mijn wang schudde telkens wanneer hij in lachen uitbarstte.

Met die woorden legde hij alles uit, leerde hij me een levenswet en gaf me een bewustzijn mee dat ik nooit ben kwijtgeraakt. Mijn vader heeft altijd geweten wat de plaats van de mens in deze wereld is.

De beesten, die met hun afgesleten klauwen over het ijs schraapten, leken in niets op de wolven uit de sprookjes. Ze waren mager en bochelig. Goudgele ogen en snuiten die waren ingevallen van de honger, net als bij ons. De ijskou gaf

al Gods schepselen er die winter van langs.

De wolf die vooropliep was kreupel, het vrouwtje dat volgde had leeggezogen tepels die rakelings over de grond scheerden. De twee jongere exemplaren waren niet veel meer dan welpen, hun tred verried ongerustheid: ze wisten dat ze niet in staat waren voor zichzelf te zorgen. Hun vacht wees op ontbering en uitputting: grote kale plekken toonden de kromming van de ribben onder de huid.

Mijn angst sloeg om in medelijden. De roedel was op sterven na dood.

Ik heb de wolven daarna nooit meer in deze streek gezien. Ook nu, nu ik volwassen ben, vraag ik me nog vaak af wat er van hen geworden is. Toch is het alsof ik ze hier weer voor me zie. Alleen zijn het nu mensen, bevolken ze deze kerk terwijl de pastoor de bedompte lucht met wierook besprenkelt. Bijna alle kerkbanken zijn leeg. De gebogen hoofden zijn die van vrouwen en een enkel kind. De zieken zijn thuisgebleven. Gezonde mannen zijn er niet meer in Timau. De oorlog is uitgebroken.

De kerkdeur zwaait open en we draaien ons onmiddellijk om, als dieren die op hun hoede zijn. Er komt een officier binnen, snelle voetstappen, laarzen die over de gewijde vloer stampen. Hij loopt naar de pastoor zonder hem de kans te geven van de preekstoel te komen. In een oorlog is niets heilig en deze zoon van de oorlog is daar een treffend voorbeeld van. We zien hoe zijn mond met dunne lippen woorden formuleert die alleen zij tweeën kunnen horen.

Don Nereo is van streek als hij zich daarna tot ons wendt.

‘De bataljons in de Carnia-zone kampen met problemen,’ kondigt hij aan. ‘Het Commando Logistiek en de Genie vragen

om onze hulp. Ze hebben schouders nodig om de verbindingen met de depots beneden in de vallei zeker te stellen.’

De generaals en strategen van het opperbevel hebben eindelijk begrepen wat boeren en houthakkers altijd al wisten: er zijn geen begaanbare wegen die naar het zijgebergte voeren, geen bergpaden om levensmiddelen en munitie met pakezels naar boven te brengen. De verdedigingslinies liggen geïsoleerd op de bergtoppen, duizenden jonge soldaten zijn de uitputting nabij, en dat is nog maar het begin. Ik heb van ze gedroomd vannacht, ze baadden in het bloed. Ze gleden als bleke bloemen voorbij, door een purperrode stroom meegevoerd naar het dal.

De stem van de pastoor trilde toen hij onze hulp inriep en ik weet waarom. Hij schaamt zich. Hij weet wat hij van ons vraagt. Hij weet wat het betekent om die meedogenloze hellingen te beklimmen, urenlang, en dat te doen terwijl granaten als de toorn Gods boven onze hoofden ontploffen.

Naast hem staat de officier, hij kijkt ons geen enkele keer aan. Dat zou hij wel moeten doen. Dan zou hij zich realiseren wie en wat hij voor zich heeft. Dodelijk vermoeide wolvinnen, hongerige welpen.

Hij zou zich realiseren wat we zijn: een roedel op sterven na dood.

2

We zijn bij elkaar gekomen toen het donker werd en de dieren, de velden en de aan bed gekluisterde oudjes ons niet meer nodig hadden. Ik besepte dat we er sinds jaar en dag aan gewend zijn ons te laten leiden door de behoeftes van anderen. Ook nu, we worden uit de vergetelheid gehaald enkel en alleen omdat onze benen, armen en door het werk geharde ruggen nodig zijn.

In de muistille hooischuur zijn we ogen die andere ogen zoeken, een kring van vrouwen van alle leeftijden. De een heeft een kind aan de borst. Een ander is zelf nauwelijks meer dan een kind, als je tegenwoordig tenminste nog kind mag zijn, als het in deze ruige streek die nooit iets cadeau geeft ooit mogelijk is geweest om het te zijn. Ik kijk naar mijn handen: het zijn niet de dameshanden waarover ik in de boeken van mijn vader lees. Gebarsten nagels, splinters die eelt zijn geworden en een heel raster van gestolde wonden, de een over de ander. In sommige is de aarde diep doorgedrongen, vlees geworden. Mijn bloed, dat druppel voor druppel in de voren van de velden is gevallen, heeft mij meer dan ooit een dochter van dit dal gemaakt.

Voor de andere vrouwen geldt precies hetzelfde, hun lichamen zijn gevormd door het gezwoeg waarmee we elke dag te maken hebben. We zijn geboren met een werklust op onze

schouder, zei mijn moeder altijd, een last in de vorm van de draagkorf die we gebruiken om onze kinderen in te wiegen, maar ook om er hooi en aardappelen mee te vervoeren.

Het schijnsel van de olielamp verandert ons in schimmen die flakkeren op de grens tussen schaduw en licht, tussen wat wens en wat plicht is. We zijn niet gewend om ons af te vragen wat we werkelijk willen, maar dat zullen we vannacht voor het eerst moeten doen.

‘Mogen we net weer in onze eigen huizen wonen, en nu moeten we eropuit en ons leven gaan riskeren?’

Viola zegt wat iedereen denkt. We zijn allebei in de kerstnacht van 1895 geboren en we voelen ons zusjes, maar zij is altijd rapper van tong geweest dan ik.

‘Ze hebben zich gerealiseerd dat wonen in het laatste dorpje voor de grens en een Duits dialect spreken niet automatisch betekent dat je ook aan de kant van de indringer staat. Beter laat dan nooit,’ mompelt Caterina. Ze is de oudste van ons en op het oog ook de rustigste. Het lijkt alsof niets haar raakt, alsof ze van het hardste steen is, en sinds ze zich bij ons heeft gevoegd is ze als in steen gebeiteld blijven zitten, gebogen in haar donkere weduwejurk, het pluizige haar met de strepen grijs bijeengebonden in een knotje in de nek. In werkelijkheid hebben haar knobbelige vingers, als door de rivier meegesleurd hout, geen moment de breipennen laten rusten.

‘Ze vertrouwen ons nog steeds niet, wat ik je brom!’ gaat Viola ertegen in. ‘Waarom sturen ze anders onze mannen naar de Karst en niet hier naar de bergen die ze kennen?’

‘Jij hebt geen man, Viola, en ook geen verloofde,’ legt Caterina haar het zwijgen op, zonder op te kijken van de sok

die vorm krijgt tussen haar knieën. ‘Misschien ben je daarom zo fel. Waar vind je nu nog iemand die jou wil hebben?’

De jongere vrouwen lachen, de anderen veroorloven zich een vluchtig glimlachje, alsof het onfatsoenlijk is de dood ook maar een moment te vergeten. Misschien is dat het ook, of misschien zou je dat juist moeten doen.

Viola kruipt in haar schulp, gepikeerd door een plagerijtje dat goedbedoeld was.

‘Er is nog wel iemand,’ zegt ze, maar zo zachtjes dat het lijkt alsof ze zichzelf een hart onder de riem wil steken. Haar blik ontsnapt aan de teugels van haar wil en schiet mijn kant op. Ik weet aan wie ze denkt, en dat weten de anderen ook. De interesse die Francesco Maier voor mij aan de dag legt vreet al maanden aan haar. De zoon van de apotheker is gewend ongevraagd te nemen en niet voor rede vatbaar. Ik beantwoord zijn belangstelling niet, maar God verhoede dat Viola zich van mij afkeert.

Lucia, die tot nu toe heeft gezwegen, schiet ons te hulp met het moederinstinct dat haar al typeerde toen ze als meisje op ons paste en wij een paar jaar jonger waren.

‘Misschien komen jullie daar tussen de bergtoppen wel een mooie Alpenjager tegen,’ zegt ze.

We barsten in lachen uit en eindelijk heb ik het gevoel dat ik vrij kan ademen, maar de stilte neemt het al snel weer over. Het is alsof ik haar kan proeven, ze voelt plakkerig aan en heeft de zoute smaak van de twijfel: hoe meer je ervan eet, hoe sterker je behoefte wordt, en uiteindelijk zijn je lippen droog, is je keel verschroeid.

In deze nacht van zorgen gedragen we ons in de duisternis alsof we het gewend zijn, maar dat zijn we helemaal niet. We

hebben ogen die wijd en alert open staan, holle magen en onze sterke rug gaat schuil onder de traditionele zwarte omslagdoek. Onze huis-tuin-en-keukenrok, de zoom besmeurd met aarde, ruikt nog naar het melken van net voor de vesper.

Ik ken ze stuk voor stuk al mijn hele leven, maar het is voor het eerst dat ik zie dat ze bang zijn. In de bergen rondom Timau bulderen de kanonnen. Dat is de duivel die zijn keel schraapt, zei Maria op een dag terwijl ze de rozenkrans, die ze altijd bij zich heeft, door haar vingers liet glijden.

Ik vraag me af of we hier zomaar over ons lot kunnen beslissen, tussen het beschimmelde stro dat in de zomer niet door vers zal worden vervangen omdat niemand van ons de bergruggen zal opgaan om te maaien.

Lucia houdt haar slapende zoontje in haar armen, armen die zo sterk zijn dat ze de hele wereld zouden kunnen omsluiten. Ze is nog vrij jong, maar dankzij haar rustige kracht is ze altijd een baken voor ons geweest, nu meer dan ooit. Ik merk de zwarte kringen onder haar ogen op en sta op het punt om haar te vragen of ze vandaag iets meer heeft gegeten dan een enkele aardappel. Ze krijgt tachtig cent per maand voor haar man die soldaat is in de Karst en dertig cent voor elk van haar vier kinderen. Dat is niet genoeg.

‘Ik ga. Agata, wat wil jij doen?’ is Lucia me plotseling voor.

Even sta ik met mijn mond vol tanden. Het is zo moeilijk om de juiste woorden te kiezen, ze zijn doortrokken met onzekerheid en angst, samengesmolten in een verplichting tot gehoorzaamheid en verzorging die niemand ooit hardop van ons heeft gevraagd, maar die van moeder op dochter via het bloed wordt doorgegeven.

Wat wil ik doen? Dat heeft nog nooit iemand mij gevraagd.

Ik kijk naar deze vrouwen, mijn vriendinnen.

Viola, uitbundig en enthousiast.

Caterina, met de kalme en soms wat onbehouwen wijsheid van haar levenservaring.

Maria, een beetje op zichzelf, de rozenkrans tussen haar vingers en altijd een gebed op de lippen.

Ik weet dat op mijn antwoord dat van hen zal volgen, als een kettingreactie, en dat besef boezemt me angst in: ik ben een lokvogel die met zijn zang hen wellicht tot een zelfmoordactie veroordeelt.

Maar dan glimlacht Lucia naar me, een van die glimlachen waardoor je je met heel je ziel en zaligheid overgeeft.

Wij kennen deze bergen beter dan wie ook, vertelt ze me zonder woorden, we zijn al zo vaak op en neer gegaan. We weten hoe we ons moeten beschermen, mocht het nodig zijn.

De rest weet ik zelf ook: als wij vrouwen geen gehoor geven aan deze noodkreet, zal niemand anders het doen. Er is niemand anders.

‘Ik ga met je mee,’ hoor ik uit mijn mond rollen.

Lucia knikt, een even kort als plechtig gebaar, en drukt dan een kus op het voorhoofd van haar kleintje.

‘Laten we gaan,’ fluistert ze, ‘anders gaan die stakkers ook nog dood van de honger.’

3

Het is nog donker als ik de geit melk: één kopje melk, meer neem ik haar niet af. Het geitenbokje wijkt niet van haar zijde, zijn zwarte, vochtige snuitje besnuffelt me onophoudelijk. Als ik wegloop, legt hij meteen weer beslag op een uier om zich ervan te vergewissen dat alles in orde is. Ik herken mezelf in het dier: ook ik weet dat geluk soms enkel bestaat uit het constateren dat er niets is veranderd.

Kon ik maar hetzelfde over mijn leven zeggen. Sinds de afgelopen winter staat er geen ander vee meer in de stal, de leegte toont de armoede in al haar naaktheid. Maar de geit is er, houd ik mezelf voor, en ze heeft gelammerd. Geluk is per slot van rekening ook een kwestie van verbeterde geestelijke discipline.

Ik doe de staldeur dicht en de bijna scherpe kou van de bergnacht prikt onder mijn kraag in mijn huid, ik ril. De wegen in het dorp liggen er verlaten bij. De straatlantaarns lichten op in het paarsblauwe uur tussen het duister en de dag. De nieuwe elektriciteitsleiding komt net niet tot aan ons huis. Iets boven Timau doemt de bergrug van de Gamspitz op uit de nevelen die de bossen rondom aan het oog onttrekken. De laatste weken zijn ook de stroken sneeuw op plekken die altijd in de schaduw liggen dunner geworden en uiteindelijk verdwenen.

Op de helling gaat een licht aan, aan de rand van het Verboden Bos. Het is de hoeve van Caterina, de weduwe. In mijn verbeelding zie ik vaag haar keurige keukentje voor me en Caterina die nog slaperig de vuursteen teruglegt, haar lange grijze haar los over de schouders, wat nog nooit iemand heeft gezien. Een paar tellen later verschijnt er een paar huizen verderop nog een verlicht raam. Ook Viola heeft haar lamp aangestoken.

Aan het einde van deze bewogen nacht worden de vrouwen wakker als morgensterren. Het spoor van lichtjes loopt van Timau naar beneden naar Cleulis en Paluzza. We hebben met velen gehoor gegeven aan de oproep.

Ik snuif de lucht van mijn land op. Er hangt een onwerkelijke stilte in de Bûtvallei. De oorlog lijkt net als het bos te slapen, maar als ik mijn blik omhoog richt naar de bergen en de grens, dan kleurt het Noorden rood. De toppen van de Pal Grande, de Pal Piccolo en de Freikofel gloeien als vuurkorven. De bergketen is het heiligdom van een reus die hongert naar mensenvlees. En daar moeten wij, ongewapend, naartoe.

Het huis verwelkomt me met zijn warmte, de schroeierige lucht van de zwartgeblakerde kookpot waarin het water borrelt, de weldadige geur van de citroenmelisse die in bosjes aan de balken hangt te drogen, boven de theedoeken waarop de bloemen en blaadjes van het valkruid, het sint-janskruid, de wilde munt en de kleinbladlinde liggen. De plankenvloer kraakt onder mijn *scarpetz*, het enige geluid dat me gezelschap houdt. De voorbereidingen voor de nieuwe dag geven een verbleekt beeld van de tijd dat hier een gezin woonde. In een hoekje naast de haard wacht het weefgetouw al maanden op

mijn handen. Alleen God weet hoe goed ik nieuwe rokken en bloesjes zou kunnen gebruiken.

Het kopje melk in mijn handen verspreidt een belofte van boter en volvette kaas, een belofte die niet zal worden ingelost. Met mijn schouder duw ik de deur open naar de kamer achter de keuken. Het vertrek ligt op het oosten, om de eerste ochtendzon op te vangen, maar nu verlicht alleen een olielamp het bed en de oude man, die als een door te veel winters uitgeputte beer onder de dekens ligt. Zijn wollen slaapplek heeft de kleur van herfstbladeren en ruikt naar de sint-janskruidolie waarmee ik de bewegingloze ledematen van mijn vader verzorg. Zijn winterslaap eindigde niet met de komst van de lente, maar zal blijven voortduren.

‘Papa,’ roep ik. ‘Het is ochtend.’

Ik zet het kopje op het nachtkastje en ga op de stoel naast het bed zitten. Ik neem zijn handen in de mijne: ze liggen nog precies zo op de lakens als toen ik hem welterusten wenste.

‘Ze zijn koud,’ zeg ik en ik wrijf er lichtjes over. Ooit waren ze sterk, nu lijken ze wel van papier-maché. Als klein meisje keek ik urenlang toe hoe ze met een mesje de jonge takken van de notenboom bewerkten, op lange regenachtige of stormachtige avonden. Ze schilden, kerfden en schaafden totdat alleen de dunne twijgjes van het binnenste merg overbleven waarmee vervolgens lichte en degelijke draagkorven werden gevlochten. Soms heb ik het gevoel dat ik zelf een draagkorf ben: geschild door het leven totdat alleen het hoogstnoodzakelijke overbleef, gekerfd door verlies, geschaafd door armoede.

Achter de halfopen oogleden staren mijn vaders ogen wazig naar een punt achter me. Zijn boeken. Ze beslaan de hele

wand. Zijn hele leven zijn ze zijn kostbaarste bezit gebleven, hij heeft ze minutieus op kleur gerangschikt: van ultramarijnblauw naar kobaltblauw, dan een golf van helgroene tinten die langzaam overgaan via geel naar goudgeel en bruin, van kleur verschieten dankzij het kardinaalrood en het donkerste paars. Hij had geen andere manier gevonden om ze te ordenen: hij is analfabeet. De boeken waren van mijn moeder.

En zij is daar, te midden van die boeken, in het laatste aandenken dat ze heeft achtergelaten en dat sindsdien wordt bewaard in een met purperrood fluweel beklede doos, ingeklemd tussen de ruggen van haar lievelingsromans. Noch ik, noch mijn vader, we hebben geen van beide de moed gehad om na haar dood de doos open te maken.

Ik vraag me af of mijn vader nog bij me is, uit zijn mond klinkt geen stem, hij zit gevangen in een lichaam dat een doodskist is. Ik zal het nooit weten, maar uit mijn mond blijven in elk geval lieve woorden stromen en voor hem zal ik altijd een tedere liefkozing bewaren.

Ik breng het kopje naar zijn mond en voed hem geduldig. Het slikken is niet veel meer dan een onwillekeurige reflex. Straks zal ik hem wassen zoals ik een kind zou wassen. Er schiet een gedachte door mijn hoofd: in de winter van je leven is de aanwezigheid van iemand die voor je menselijke waardigheid zorgt heilig.

Ik kijk door een kier in de luiken naar het lichter worden-de blauw. Het is tijd om te gaan. Het is tijd om de berg te trotseren en omhoog te klimmen.

‘Ik ben bang, papa.’

De bekentenis lost op in de stilte als kringen in het water.

Als het eerste ochtendgloren de natuurlijke barrières overstijgt en een gouden glans over het water van de Bût legt komen we buiten adem in Paluzza aan, de draagkorven even leeg als onze magen. Lucia liep aan het hoofd van een vreemd stille rij. Niemand van ons had veel zin om te praten, zelfs Viola niet. In het dorp heerst een grote bedrijvigheid, alsof het marktdag is. We lopen door het dorp en door het stof, dat wordt opgeworpen door haastige voetstappen van legerkistjes en mannen in uniformen die korte bevelen geven. Legervoertuigen rijden in een lange rij door de hoofdstraat, beladen met wapens en munitie. Ze zijn onderweg naar het velddepot, net als wij. Twee Alpenjagers steken de straat over en sleuren zes weerspannige muilezels mee die bij gebrek aan karrensporen even nuttig zijn als een kreupele trekos. Caterina lijkt mijn gedachten te lezen.

‘Vandaag zijn wij de muilezels,’ fluistert ze in mijn oor.

Viola zoekt mijn hand en knijpt er stevig in.

‘Heb je ze gezien? De Alpenjagers... Net ridders. Gekleed als prinses, en dan dat haar...’

Ik heb ze gezien. Ze zijn van onze leeftijd, twintigers, misschien zelfs nog jonger, het vilten hoofddeksel met de adelaarsveer en de pompon van het bataljon diep over het stuurse gezicht getrokken, sommigen hebben een bosgroene cape om de schouders geslagen al begint de zon de aarde al aardig te verwarmen. Ik vermoed dat het de nachtwachten zijn die als luisterpost hebben gepatrouilleerd in de rotsspleten en het vochtige koude bos. Het zijn geen sprookjesprinses, ze voeren muilezels aan de teugels mee en geen witte raspaarden, maar ze lijken heel anders dan de mannen aan wie we gewend zijn.

De drukte brengt me van mijn stuk. Nooit heeft er in deze

valleien zoveel rumoer weerklonken. Waar vroeger broers en zussen, vaders en moeders liepen, delen nu onbekende gezichten de lakens uit. Blaffende bevelen en ongeduldig duwende handen hebben de trage veranderingen van de natuur vervangen. De wereld die ik kende is veranderd, waardoor ik me een vreemdelinge voel. Ze ruikt naar metaal en angst en mijn maag krimpt samen.

‘Vooruit, doorlopen,’ spoort Lucia ons aan, en snel steken we het plein over. Op de achtergrond zie ik tussen de grijs-groene uniformen witte doktersjassen en rode kruisen: het veldhospitaal is die kant op.

Voor het militaire depot herkennen vrouwen uit het dorp ons en ze gebaren dat we ons bij hen moeten voegen. We zijn in totaal met twintig vrouwen, maar er komen er nog meer, zeggen ze.

Lucia neemt het op zich om uit naam van ons allemaal met de officieren te praten, een taak waar niemand van ons op zit te wachten. Ik zie hoe ze inlichtingen inwint bij een soldaat en naar ons wijst. Even later komen ze allebei naar ons toe. De Alpenjager kan zijn ontzetting nauwelijks verbergen wanneer hij ons kritisch opneemt: de in de nek vastgeknoopte hoofddoeken, de bloesjes met opgerolde mouwen, de lagen rokken, de kluwens wol die uit de schortzakken steken. En dan ons schoeisel, de traditionele scarpetz, gemaakt van dun zwart geborduurd fluweel.

We staan op het punt omhoog te klimmen naar een verticaal front waar zich een bloederig ritueel afspeelt, net als bij de jaarlijkse varkensslachting vlak voor de winter, en dat doen we zoals deze bergen ons dat hebben geleerd.

De militair stelt zich voor als korporaal en meldt dat er voor

vertrek een aantal formaliteiten moet worden afgehandeld. Voor een tafel, die uit de taveerne naar het midden van het plein is gesleept, krijgt ieder van ons een reep rode stof met daarop een nummer gedrukt: het is de herkenningband die we om onze arm moeten dragen en die de eenheid aangeeft waarbij we zijn ingedeeld. We krijgen een afhaalbon in de ene hand gestopt en in de andere een boekje.

‘Daarin worden jullie leveringen genoteerd. Jullie krijgen één lire en vijftig cent per tocht.’

We kijken elkaar verbaasd aan door deze onverwachte meevaller, maar krijgen niet de tijd om blij te zijn.

De korporaal neemt ons een voor een aandachtig op.

‘Wat voor opleiding hebben jullie genoten?’ vraagt hij.

‘We hebben op ons elfde het schooldiploma gehaald, meeneer,’ antwoordt Lucia.

‘Ik heb niet geleerd,’ bekennt Caterina, ‘maar ik kan rekenen en ook mijn eigen naam schrijven.’

‘Rekenen...’ mompelt de Alpenjager terwijl hij opstaat. ‘Vrouwen, hebben jullie goed begrepen waar jullie naartoe gaan?’ Als wij zwijgen, wordt zijn toon dringender. ‘Hebben jullie begrepen wat een oorlog betekent en welke gevaren die met zich meebrengt?’

Lucia laat zich niet intimideren. Zij gelukkig niet, denk ik.

‘Korporaal, we zijn dan misschien ongeletterd, maar met onze oren is niets mis. We hebben het begrepen.’

Zonder verder getreuzel worden we naar het militaire depot gebracht, waar ze ons vragen de korven op de grond te zetten. Niemand van ons verroert zich.

‘Jullie zeiden dat er aan jullie gehoor niets mankeert. Zet de manden op de grond, ze moeten worden gevuld,’ hoont de korporaal.

Lucia zet een stap naar voren.

‘De draagkorven worden op de rug gevuld,’ legt ze vriendelijk uit. ‘Of hangend. Als ze eenmaal vol zitten, krijgen we ze nooit meer opgetild. En ik neem aan dat u ze zo veel mogelijk wilt vullen, toch?’

De militair bijt op zijn lip, maar knikt. Hij laat ons in een rij opstellen, naast elkaar. Soldaten van wie we het gezicht niet kunnen zien beginnen de voorraden in onze draagkorven te stouwen, terwijl anderen ze afvinken op de afhaalbonnen. Er wordt geen enkel bemoedigend woord gezegd, niemand vraagt wie we zijn. Voor het eerst in de geschiedenis van ons volk worden de draagkorven, die eeuwenlang zijn gebruikt om onze kinderen in mee te nemen of onze uitzet, of het voedsel dat ons in leven houdt, het hout dat onze lichamen en harten verwarmt, nu gevuld met spullen die dood en verderf zaaien: granaten, munitie, wapens.

Het gewicht neemt toe, maar we klagen niet.

Het gewicht neemt toe, maar niemand vraagt ons of het misschien te zwaar wordt.

Als ze klaar zijn binden ze aan mijn draagkorf en aan die van Lucia twee rode vlaggetjes.

‘Waarvoor is dat?’ vraagt Viola.

De korporaal, die zwijgend de hele operatie van het laden heeft gevolgd, raakt even van zijn stuk. Ik zie hem aarzelen en zijn hele gezicht straalt ongemak uit. Noch ik noch de anderen redden hem uit deze netelige situatie, we blijven hem aanstaren in afwachting van zijn antwoord. Dat komt uiteindelijk, en het is een klap in ons gezicht.

‘Dat geeft aan dat het om een lading explosieven gaat,’ legt hij snel uit. ‘Jullie tweeën vervoeren buskruit en springstoffen.’

Ik dacht dat het aan zijn karakter en functie lag dat hij afstandelijk deed. Ik had het mis: de waarheid is dat hij gespannen is om wat hij gedwongen is te doen. We weten nu dat ze met ons het lont van de kanonnen op elk front kunnen aansteken.

Ik kijk naar Viola en we begrijpen elkaar.

‘Geef mij jouw draagkorf,’ zegt ze tegen Lucia. ‘Jij bent moeder.’

Lucia aarzelt, maar Caterina en ik halen de riemen al van haar schouders en even later is de ruil, niet zonder moeite, uitgevoerd.

We proberen kromgebogen een paar stappen te zetten. We verdelen de belasting over onze rug, vinden het evenwicht. Zo zal het uren en uren blijven.

We helpen elkaar met het omdoen van de armband. Onze handen trillen, ook onze wilskracht is onvast. Het lukt me niet de band rond Viola’s arm te binden. Lucia doet het, en als om me moed in te spreken, knijpt ze even in mijn vingers.

‘We zijn klaar,’ kondigt ze aan, terwijl ze me rustig aankijkt. Het is me niet duidelijk of ze het tegen mij zegt of tegen de soldaat die staat te wachten.

We zetten ons op het fluitje van de korporaal in beweging, maar bij de eerste stap houdt Maria ons tegen. ‘Wacht!’ Ze houdt de rozenkrans in haar ene hand en met de andere heeft ze Lucia’s draagkorf vastgepakt.

We begrijpen haar bedoeling. We negeren de bevelen om door te lopen en gaan dicht om elkaar heen staan. We kijken elkaar in de ogen, halen diep adem, slaan snel een kruisje. Tijd om te bidden is er niet.